

DISCUȚII PRIVIND MANIPULĂRILE GENETICE DIN PRISMA REGLEMENTARILOR JURIDICE

*Lect. univ. dr. RADU Gianina Anemona
Academia de Poliție „Al. I. Cuza” București*

Abstract

The evolution of mankind and perceptions about life has brought changes of vision regarding the limits of biological life and the right to live. The moment when the life starts and when it ends, by other than natural causes, as an object of penal protection by incriminating the killing, it's a subject that raised arguments in penal doctrine from some time.

The results of genetic manipulations, experiments on human embryos or those of medically controlled birth may be sometimes very serious. In this respect, the protection of the child that it's going to be born is as important as that one that is already born.

The importance of this settlements corresponds with changes in the Constitutions of some states by adding new items about the ways of protection of the human rights as well as the right of genetical integrity that gives the absolut right over own body. In this sense the interdiction of cloning is an universal right of human beings, but the right to dispose over own body is prohibited when it is transgressing upon the rights and freedoms of others, the public order and good manners. Such an interdiction recalls the need that the law keeps under control the scientific development, like stated in one ONU resolution. The interdiction of reproductive cloning is part of the general rights of mankind, while the therapeutical cloning it is going to be proved as one of the necessities of mankind.

Evoluția umanității și percepțiilor asupra vieții a produs schimbări de viziune asupra limitelor vieții biologice, respectiv asupra dreptului persoanei la viață. Momentul când începe viața și cel în care se sfârșește, altfel decât în modalitatea firească, naturală, ca obiect de ocrotire penală prin incriminarea faptei de omor, constituie, de ceva vreme, subiect de controverse în doctrina penală. Adiacent acestei problematice, evoluția științei medicale a ridicat noi probleme de dezbatere în știința dreptului penal, precum intervenția umană asupra procesului natural al nașterii și morții. Ținând cont de progresul științelor medicale și de posibilitatea anumitor abuzuri, ar fi preferabil să-i fie recunoscut embrionului uman un statut juridic care să-i asigure în mod eficient protecția. Consecințele manipulărilor genetice, ale experimentelor asupra embrionului uman sau cele ale nașterilor controlate medical pot fi uneori foarte grave și protecția copilului ce urmează să se nască devine la fel de importantă ca aceea a copilului deja născut.

De-a lungul timpului, mediul înconjurător a evoluat treptat, reușind la un moment dat să creeze acele condiții necesare apariției structurilor ce prezintă manifestări vitale. S-a permis, astfel, sinteza proteinelor și a acizilor nucleici, fără a căror existență viața nu poate fi concepută, celula reprezentând unitatea de bază, structurală, funcțională și genetică a organismelor vii¹.

Omul reprezintă, astfel, veriga superioară a unui lanț complex de evoluție a materiei vii. Aceasta este înzestrată cu capacitatea de a-și menține structura materială proprie, adică individual, specifică și de grup. Se diferențiază, prin urmare, de mediul înconjurător atât printr-o diferență de potențial, cât și printr-un material informațional specific, cuprins în proteinele sale, aflate, firească, în corelație cu acizii nucleici.

Atât în sperma bărbatului cât și în celula-ou a femeii se găsesc acele gene corporale și spirituale din care, prin unirea lor, rezultă oameni nou formați. Viața lor proprie are o durată limitată în timp. Numai prin unirea lor apare o viață nouă. Știința biologică, în cercetările ei, consideră că această nouă viață începe odată cu fecundarea.

Problematicele manipulărilor genetice a generat discuții, întâlniri ale reprezentanților statelor membre în foruri internaționale sau regionale, și adoptarea unor instrumente juridice menite să asigure, pe cât posibil, o uniformitate acestui domeniu în practicile statelor.

Astfel, ne referim la: *Declarația asupra folosirii progreselor științei și tehnicii în interesul păcii și în beneficiul umanității*², *Declarația universală a genotipului uman și a drepturilor omului*³, *Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de*

¹ A se vedea **M. L. Mănescu**, *Omul – ființă vie*, în „Revista română de bioetică”, nr. 4/2006, vol.1, p. 26.

² Adoptată de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 10 noiembrie 1975

³ Adoptată la 10 noiembrie 1997 de Conferința generală a U.N.E.S.C.O.

aplicațiile biologiei și medicinei, Convenția privind drepturile omului și biomedicina⁴ și Protocoalele adiționale la aceasta⁵.

În ceea ce privește controversata problemă a vieții embrionului, Convenția sus amintită, deși folosește termeni prudenți, promovează ideea că embrionul nu reprezintă o simplă combinație de celule, însă nu interzice cercetările asupra embrionului, protejându-l în condițiile în care cercetarea este permisă. De asemenea, se arată foarte multă precauție în ceea ce privește posibilitatea tehnicilor de a modifica genomul, aceasta fiind permisă numai în scopuri științifice.

Cu toate acestea doar câteva state ale lumii au preluat principiile statuate în aceste reglementări și le-au introdus în constituții, coduri civile sau penale⁶.

Astfel, legislația franceză, spre exemplu, a interzis încă din 1994, experimentele pe embrioni umani, precum și obținerea de astfel de embrioni pentru cercetare, dar nu a precizat în mod explicit interzicerea clonării ca procedeu de „duplicare” a ființei umane. Legea cu privire la bioetică din 6 august 2004 a interzis „clonarea reproductivă”, calificând-o „crimă contra speciei umane”, pasibilă de 30 de ani de reclusiune criminală și 7,5 milioane euro amendă. Și „clonarea terapeutică” este interzisă; considerată un delict, săvârșirea acesteia atrage 100.000 euro amendă și 7 ani închisoare⁷.

În ceea ce privește legile fundamentale, singura constituție a unui stat care cuprinde dispoziții privitoare la clonare este cea a Elveției adoptată la 18 aprilie 1999 și intrată în vigoare la 1 ianuarie 2000⁸.

Dacă legislația statelor interzice clonarea umană, nu același lucru se poate spune și despre fecundarea in vitro (evident, o altă problemă), pe care, în anumite condiții, legislația diferitelor țări o admite (dreptul de a procrea și reproducere asistată – RMA). Legislația franceză, încă din 1994, arăta că RMA presupune „practici clinice și biologice ce permit concepția in vitro, transferul embrionilor și inseminarea artificială, precum și orice tehnică ce are un efect echivalent și permite procrearea în afara procesului natural” (text introdus în Codul sănătății publice).

În cursul procesului fertilizării in vitro în care toate ovulele fertilizate vor fi implantate în uterul mamei, problema protecției embrionilor se referă numai la perioada scurtă în care embrionul se găsește in vitro. Protecția devine un obiectiv mult mai important pentru embrionii care nu sunt implantați ci păstrați pentru cercetări sau implantari ulterioare. Se vorbește, astfel, de un nou concept, acela de „pre-embriion”.

Prin „pre-embriion” se desemnează etapele de dezvoltare a embrionului uman în primele 14 zile. Această denumire încearcă să justifice din punct de vedere etic și legal experimentele pe embrionul uman mai mic de 14 zile.

Embrionul uman este considerat ca o „persoană umană potențială”; congelarea poate fi justificată prin îndeplinirea unui proiect procreativ al unui cuplu. Embrionii se pot păstra în băncile de embrioni⁹.

În contextul în care vorbim de ființe umane, iar manipulările genetice se prezintă sub forma unei practici eugenice¹⁰ ce vizează selecția de persoane, mai exact selecția de embrioni în funcție de sex sau de alte caractere, sau selecția de practici biomedicale susținute de genetică precum fecundarea

⁴ Adoptată la Oviedo la 4 aprilie 1997, a intrat în vigoare la 1 decembrie 1999, a fost semnată și ratificată de 19 state. România a semnat Convenția la 4 aprilie 1997 și a ratificat-o prin Legea nr. 17/2001 publicată în „Monitorul oficial al României” nr. 103 din 28 februarie 2001.

⁵ Primul Protocol adițional la Convenția pentru protecția drepturilor omului și demnitatea ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei, având în vedere interzicerea clonării ființei umane a fost adoptat la 12 ianuarie 1998, a intrat în vigoare la 1 martie 2001, fiind ratificat până în prezent de 15 state printre care și România; al doilea Protocol adițional la Convenția asupra drepturilor omului și biomedicinii, relativ la transplantul de organe și de țesuturi de origine umană, a fost încheiat la 24 ianuarie 2002, preconizat a intra în vigoare la 1 mai 2006, a fost ratificat de 5 state; al treilea Protocol adițional referitor la cercetarea biomedicală a fost încheiat la 25 ianuarie 2005.

⁶ Constituția României din 1991, revizuită în 2003, prevede numai un drept general la viață și integritate fizică și psihică, fără a face precizări privind principiile specifice de bioetică.

⁷ Conform www.genetique.org/doss_them/dosiers/clonage

⁸ A se vedea V. Duculescu, C. Călinoiu, G. Duculescu, *Drept constituțional comparat. Tratat*, vol.II, Editura Lumina Lex, București, 2002, p. 73.

⁹ Băncile de embrioni sunt infrastructuri tehnice și administrative ce permit păstrarea embrionilor umani congelați pe durate variabile de timp.

¹⁰ Conceptul de eugenie (care în greaca veche înseamnă "origine nobilă") a fost creat de antropologul englez Francis Galton (1822-1912) și presupune "studiul influențelor susceptibile de a fi supuse autorității sociale și capabile de a îmbunătăți sau de a vătăma calitățile rasiale ale generațiilor viitoare fie în mod fizic, fie în mod mintal" (Eugen Relgis). Conceptul de eugenie desemnează disciplina care studiază aplicarea practică a biologiei eredității în ameliorarea genetică a indivizilor, conform DEX, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

in vitro, diagnosticul preimplantatoriu și sortarea embrionilor, diagnosticul prenatal și avortul selectiv, selecția gametică și terapia germinală, atunci vorbim de moralitatea intervenției asupra „obiectului/materialului” respectiv, despre valoarea lezată într-o asemenea situație. Nu putem reduce totul la o valoare generală – umanitatea – lezată în dreptul ei la unicitate, irepetabilitate, demnitate, ci trebuie luat în considerare și „materialul de lucru” al intervenției de inginerie genetică.

Intervențiile asupra embrionilor umani urmăresc și eliminarea sau reducerea unor defecte sau malformații. Motivațiile, pentru a justifica dimensiunea umană a terapiei, ar trebui să fie asociate cu statutul de persoană umană al embrionului, statut echivalent cu cel al adultului. Încă de la începutul lor, cercetările făcute în aceste condiții, vizând exclusiv criteriile terapeutice, au stârnit numeroase discuții, chiar în sânul comunității medicale. Asociația Medicală Mondială (Helsinki, 30 octombrie 1983) a susținut că aceste metode ar trebui să urmărească doar promovarea „omului fără să-i amenințe integritatea”. Marea Britanie, de altfel, este singura țară care are o instituție investită cu competențe în acest domeniu – Autoritatea pentru Fertilizare și Embriologie Umană.

Pornind de la răspunsul dat întrebării fundamentale, când începe viața umană, raportul Warnock¹¹ a stabilit că înainte de a 14-a zi de la concepere, embrionul nu poate fi considerat un organism individual. În preajma acestui moment, apare forma primitivă a tubului neural al embrionului, ce constituie debutul dezvoltării sistemului nervos. A mai fost evocat, în sprijinul acestei viziuni, fenomenul apariției gemenilor. Începutul vieții umane individuale, în această accepție, coincide cu momentul pierderii capacității embrionului de a se divide.

Ingineria genetică ridică probleme nu numai din punctul de vedere al stabilirii graniței între dreptul la viață al embrionului și dreptul la experiment asupra acestuia, dar aduce în discuție și alte probleme etice. Astfel, în viitorul nu prea îndepărtat poate apărea pericolul discriminării genetice. Eugenia, discriminarea sau favorizarea unui anumit tip de oameni în defavoarea altora este un pericol deja prezent. Alegerea unui viitor copil în funcție de materialul său ereditar va duce la noi forme de discriminare socială. Astfel vor putea fi preferați copiii care au pielea mai deschisă la culoare sau cei care au o predispoziție aparte față de anumite domenii. De asemenea, vor fi respinși nu doar embrionii care suferă de boli genetice, dar și cei care au o predispoziție spre homosexualitate sau alcoolism. Programul genomului uman implică numeroase întrebări care deocamdată nu au un răspuns, dar care vor avea un mare impact asupra deciziilor politice, reacțiilor sociale și reglementărilor etice. Cine va controla informațiile obținute și cum se va asigura confidențialitatea? Cine va beneficia de testarea genetică și în ce condiții va fi ea obligatorie? În ce măsură un individ are libertatea de a solicita modificarea genomului său? Are dreptul unul dintre părinți să ceară modificarea materialului genetic al copilului său? Cum va fi evitată discriminarea genetică? Acestea sunt întrebări ce decurg nu numai dintr-un progres științific inevitabil sau dintr-o preocupare obsesivă pentru moralitate, ci și din necesitatea și importanța unor reglementări în domeniu foarte precise și actuale.

O altă problemă controversată legată de ingineriile genetice se referă la clonarea umană. Clonarea reproductivă nu este admisă deocamdată nicăieri în lume. Rezoluția Comisiei pentru probleme de bioetică a Parlamentului Europei, din 7 septembrie 2000, interzice „utilizarea embrionilor umani pentru producerea de celule tulpinare”. Printr-o decizie a UNESCO, din 1997, se interzice în spațiul european clonarea reproductivă umană.

Totuși, există unele țări (Suedia, Marea Britanie, Franța) unde cercetările terapeutice pe embrionii umani clonați continuă, iar cercetările în domeniul clonării terapeutice implică și perfecționarea tehnicilor clonării reproductive. Marea Britanie a fost prima țară care a autorizat asemenea tip de cercetare, în 1990, instituind cel mai liberal cadru juridic în acest sens. Clonarea terapeutică, care are aceleași etape, ca orice clonare, implică crearea și distrugerea de embrioni umani. Toate problemele de etică, create de cercetarea pe embrioni, se păstrează în acest caz, pentru că embrionii umani clonați au același statut ca și cei creați prin alte tehnici. Dacă ar fi să ajungă la maturitate, ființele umane clonate ar putea fi fizic identice cu cele de la care au fost prelevate nucleele transferate. Evident, ar avea o personalitate și o identitate separată.

În România, deși sunt garantate, prin Constituție, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale, precum viața sau demnitatea ființei umane, deși statul român este parte la convenții

¹¹ Document prezentat în Parlamentul Englez, iulie 1984

internaționale semnate și ratificate¹², legislația românească, la ora actuală, nu are prevederi în vigoare privind faptele ilicite legate de manipulările genetice.

Prin Legea nr. 301/2004 privind Noul Cod penal, s-au prevăzut, în capitolul IV intitulat „Crime și delictе privind manipularea genetică”, o serie de fapte ce cad sub incidența legii penale privind crearea ilegală de embrioni umani sau clonare sau alterarea genotipului uman. Astfel, sunt incriminate: alterarea genotipului uman cu intenție și în orice mod (art. 193); utilizarea periculoasă a ingineriei genetice pentru producerea de arme biologice sau de orice alte arme de exterminare în masă (art. 194); crearea ilegală de embrioni umani și clonarea unei ființe umane genetic identice unei alte ființe umane vii sau moarte (art. 195).

Din formularea generală a acestor infracțiuni reiese că obiectul lor material depășește protecția patrimoniului genetic individual fiind mai plauzibil relaționat și cu patrimoniul genetic al umanității. Latura obiectivă include modalitățile concrete prin care se realizează obiectivul acestor crime, subiect este orice persoană ce intervine în circuitul legal al acestor tehnologii, iar latura subiectivă vizează încălcarea cu intenție a drepturilor omului privind identitatea genetică și a genomului uman ca bun al umanității.

În contextul așteptării intrării în vigoare a Noului Cod penal (lucru încă nerealizat), în doctrina penală românească au fost definiți și explicați termenii implicați de manipulările genetice, precum și implicațiile pe care acestea le produc¹³ și au fost analizate normele conturate de legiuitor în Noul Cod penal.

Explicarea unor termeni precum *genom*, *genotip*, *mutații genetice*, *cromozomiale sau genomice*, *eugenie*, *OMG*¹⁴, era necesară în contextul noutății domeniului, chiar și după atâția ani de la aparițiile lor, și a lipsei de experiență practică în domeniu în România. Unii autorii vorbesc, în analizele făcute faptelor catalogate drept manipulări genetice, considerate de altfel ilegale, despre atingeri aduse „demnității umane, a integrității corporale și sănătății persoanelor”¹⁵, sau „patrimoniului genetic al umanității”¹⁶.

Așa cum se remarca într-o opinie singulară în doctrina românească¹⁷, obiectul juridic al acestor fapte îl constituie dreptul indestructibil legat de existența fizică și personalitatea omului – fapta de „alterare a genotipului”, de asemenea, legat de un grup de valori, de mare însemnătate, cum ar fi persoana (viața, integritatea personală și sănătatea) – „utilizarea periculoasă a ingineriei genetice”. La crearea ilegală de embrioni umani sau clonare încă nu se vorbește de un obiect juridic în legătură cu relațiile sociale referitoare la apărarea vieții, ci doar cele referitoare la apărarea demnității umane, respectarea autonomiei umane, a individualității genetice și unicității persoanei. Aceasta se întâmplă pentru faptul că nu s-a rezolvat, încă, dilema, dacă embrionul este o ființă umană, dacă este moral să crezi un embrion pentru a-l distruge ulterior, să sacrifici o viață pentru a salva o altă viață.

În 2005, legiuitorul român a mai încercat o formă de reglementare a materiei în discuție, prin *Legea privind sănătatea reproducerii și reproducerea umană asistată medical*, însă textul a suferit numeroase critici la controlul Curții Constituționale. În consecință, prin decizia nr. 418/2005 s-a reținut încălcarea dispozițiilor art. 16 din Constituție referitoare la egalitatea în drepturi, a dispozițiilor art. 22 din Constituție referitoare la dreptul la viață și la integritate fizică și psihică, a prevederilor constituționale ale art. 26 privind viața intimă, familială și privată, a dispozițiilor art. 29 referitoare la libertatea conștiinței și ale art. 33 referitoare la accesul la cultură, precum și pe cele ale art. 49 referitoare la protecția copiilor și a tinerilor, fapt ce a dus la declararea dispozițiilor cuprinse în art. 2, art. 3 lit. n, o și r, art. 5, art. 7 alin. 6, art. 10, art. 12 alin. 1, 2, 3 și 4, art. 13 alin. 1, art. 15 alin. 2 lit. d, art. 17 lit. a, b, c și d, art. 21 alin. 1 lit. a, b, d, e și f, art. 22, art. 23 alin. 1 și 2, art. 24 alin. 1, art. 25 alin. 1, art. 26 alin. 2, 3 și 4, art. 28 lit. a, art. 29, art. 30 alin. 2, art. 32, art. 35 și art. 36 alin. 2 din

¹² Parlamentul României a ratificat, la 22 februarie 2001, conform Constituției României, art. 74, alin. 2, *Convenția Europeană pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane, față de aplicațiile biologiei și medicinei*, *Convenția privind drepturile omului și biomedicină*, semnată la Oviedo, la 4 aprilie 1997, și *Protocolul adițional la Convenția Europeană pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei*, referitor la interzicerea clonării ființelor umane, semnat la Paris la 12 ianuarie 1998.

¹³ A se vedea **I. Vasiu**, *Manipularea genetică. Implicații penale*, în „Revista de drept penal”, nr. 3/2004; **Gh. Scripcaru** ș.a., *Manipulările genetice și implicațiile lor juridice*, în „Revista de drept penal”, nr. 3/2005; **I. Pitulescu**, *Crime și delictе privind manipularea genetică*, în „Dreptul”, nr. 10/2006.

¹⁴ A se vedea **I. Pitulescu**, *op. cit.*, p. 166-167; **Gh. Scripcaru** ș.a., *op. cit.*, p. 49.

¹⁵ **I. Vasiu**, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶ **Gh. Scripcaru** ș.a., *op. cit.*, p. 51.

¹⁷ *Idem*, p.170-174.

Legea privind sănătatea reproducerii și reproducerea umană asistată medical ca fiind neconstituționale.

Actualmente, la 12 ani, de la obținerea primului copil prin fertilizare in vitro, doar Codul de deontologie medicală¹⁸ prevede în art. 112 că “*Experimentele privind clonarea ființei umane sunt interzise.*”, iar lumea medicală română se ghidează după principiul conform căruia este permis ceea ce legea nu interzice.

Se impune ca și legislația internă să se adapteze mersului omenirii, dezvoltării și cercetării științifice, să se pună în acord cu realitățile și necesitățile actuale, prin reglementarea unor principii constituționale ferme, prin norme care nu numai că înregistrează fapte, dar și explică termeni, definește metode sau proceduri. Convenirea unor standarde internaționale este esențială pentru că documentele internaționale nu conțin încă (sau conțin prea puține) referiri la principii ca: respectul consimțământului informat, confidențialitatea informațiilor legate de sănătate, principiul non-discriminării pe criterii genetice, egalitatea în alocarea resurselor pentru îngrijirea sănătății.

Importanța acestor reglementări corespunde inserării în constituțiile unor state a diferitelor forme de protecție a drepturilor omului precum dreptul la integritate genetică din care decurge dreptul absolut asupra corpului, dreptul la integritate psiho-fizică și spirituală a ființei umane. În acest sens interdicția clonării reproductive constituie un drept universal al omului, dreptul de a dispune asupra corpului, fiind prohibit atât timp cât încalcă drepturile și libertățile altora (în speță, al umanității în întregul ei), ordinea publică și bunele moravuri. O astfel de poahibiție evocă nevoia ca dreptul să țină sub control dezvoltarea științei, așa cum se afirmă în una din rezoluțiile ONU. Interdicția clonării reproductive face parte din drepturile umanității (genotipul ca patrimoniu al umanității dar și ca identitate genetică unică trebuind a fi protejat indiferent de genotipul individual), tot astfel cum clonarea terapeutică se va dovedi ca făcând parte din nevoile umanității.

În ceea ce privește obiectul acestor infracțiuni de manipulare genetică considerăm că el trebuie să includă, deopotrivă, protecția genomului comun al umanității ca și protecția genotipului individual în ceea ce privește integritatea sa din care decurge dreptul la sănătate și demnitate. Latura obiectivă va explora încălcarea dreptului persoanei la informare și consimțământ, inclusiv a drepturilor cuplului, atât în actele de clonare reproductivă cât și în cele de alegere a sexului.

¹⁸ Publicat în “Monitorul oficial al României” nr. 418 din 18 mai 2005.